

АДМІНІСТРАТИВНО-ДЕЛІКТНІ ПРАВОВІДНОСИНИ: ОКРЕМІ ПОГЛЯДИ НА ПОНЯТТЯ ТА ЗМІСТ

У статті розглядаються теоретичні доктрини розуміння поняття та змісту адміністративно-деліктних правовідносин. Проведений аналіз наукових пошуків у даній галузі дозволив вести мову про те, що адміністративно-деліктні відносини, їх наукове поняття та зміст не знайшли належного висвітлення у юридичній літературі. Окремі, розрізнені спроби дослідити вказане явище не забезпечили теоретичну науку достатніми даними про розуміння поняття та змісту адміністративно-деліктних правовідносин. Ураховуючи наявні дослідження та власні висновки автором пропонується власне визначення поняття «адміністративно-деліктні відносини», а також їх зміст.

Ключові слова: адміністративне право, адміністративно-деліктне право, адміністративно-деліктні правовідносини.

Самбор Н. А. Административно-деликтные правоотношения: отдельные взгляды на понятие и содержание.

В статье рассматриваются теоретические доктрины понимания понятия и содержания административно-деликтных правоотношений. Проведенный анализ научных изысканий в данной области позволил говорить о том, что административно-деликтные отношения, их научное понятие и содержание не нашли должного освещения в юридической литературе. Отдельные, разрозненные попытки исследовать указанное явление не обеспечили теоретическую науку достаточными данными о понимании понятия и содержания административно-деликтных правоотношений. Учитывая имеющиеся исследования и собственные выводы, автором предлагается собственное определение понятия «административно-деликтные отношения», а также их содержание.

Ключевые слова: административное право, административно-деликтное право, административно-деликтные правоотношения.

Sambor M. A. Administrative-delicti Relationship: Some Views on the Concept and Content.

The article examines the theoretical understanding of the doctrine of the concept and content of administrative delicti relationship. The analysis of scientific research in this field has allowed to talk about what administrative and administrative-delicti relations of scientific concepts and content not found a proper coverage of legal literature. Individual, isolated attempts to investigate these phenomena did not provide sufficient data of theoretical science of understanding the concept and content of administrative-delicti relationship. Given the available studies and their conclusions the author offered his own definition of the concept of «administrative-delicti relations» and their contents.

Keywords: administrative law, administrative-delicti law, administrative-delicti relationship.

Право, як форма відносин, відображає не лише нормативний підхід до формалізації поведінки учасників відносин, а й усвідомлення змісту самих відносин. ХХІ сторіччя вносить у суспільне життя нові корективи. На зміну старим виникають нові відносини, що активно розповсюджуються у суспільстві, набувають ознак масовості, а відтак, виникає об'єктивна необхідність вироблення уніфікованої однотипної поведінки учасників таких відносин, що гарантує повноцінну реалізацію прав, свобод та інтересів учасників відносин – з одного боку, а з іншого – забезпечить виконання взятих на себе обов'язків іншою стороною. Окрім цього, умови, в яких реалізовуватимуть учасники відносин свої права та обов'язки, убезпечать інших суб'єктів, які не є учасниками таких відносин, від зловживань правами з боку сторін, а також гарантує можливість іншим повноцінно реалізовувати свої права, свободи та інтереси, без жодних зазіхань з боку третіх осіб.

Для якісної правотворчої діяльності, спрямованої на ефективне забезпечення прав, свобод та інтересів людини і громадянина, юридичних осіб, істотне значення належить розумінню змісту поняття правовідносин.

Вказане питання було предметом наукових пошуків, як у теорії права, так і у межах галузевих юридичних наук. Вивченню змісту поняття правовідношення, його структури, суб'єктно-об'єктному

складу, у теорії права приділяли увагу такі науковці, як Ю. К. Толстой, С. Ф. Кечек'ян, Л. С. Явич, Р. О. Халфіна та ін. Разом з цим, поглиблення з'ясування даного предмета дослідження знаходить свій вираз у межах окремих галузей права та законодавства, зокрема у сфері біотехнологій правовідносини досліджував О. Ю. Піддубний, сімейні правовідносини стали предметом дослідження Т. С. Кириченко, у галузі адміністративного та адміністративно-деліктного права вивчав природу адміністративно-деліктних правовідносин Л. В. Коваль.

Незважаючи на наявні результати та наукові здобутки із вказаного питання, саме суспільне життя, формуючи нові відносини, змушує переглядати наявні доктрини розуміння суті правовідносин, їх змісту та структури тощо.

Підґрунтям для перегляду наявної теорії правовідносин постають зміни у суспільно-політичному, економічному, політичному житті, котрі на повістку денну виводять нові, невідомі раніше відносини, що зумовлює необхідність відповідних змін не лише у законодавчому просторі, а й у теоретичній науці. Набираючи масштабів своєї реалізації, такі відносини, зумовлюють роздуми над питанням об'єднання їх у відповідні існуючі галузі права, або, зважаючи на їх значимість та масштабність, на необхідність виділення нових галузей права та законодавства, завданням яких буде нормативне регулювання таких відносин. Очевидним, є те, що саме такі трансформаційні процеси сьогодні зазнає галузь адміністративного права, з лона якої вже виокремилися та оформилися як самостійні, наприклад, галузь фінансового права тощо, а наразі на весь голос заявляє про себе галузь адміністративно-деліктного права.

Сфера адміністративно-деліктного права надзвичайно масштабна. Перш за все вказану галузь пов'язують із адміністративним деліктом. Натепер відсутні спеціальні дослідження, що стосуються теорії та практики адміністративно-деліктних відносин, в яких би вони аналізувались з тією повнотою, котра відповідає їх значенню в правовому регулюванні. Зважаючи на те, що вказана категорія належить до числа маловивчених питань, її розробка сприятиме подальшому розвитку теорії правовідносин, вдосконаленню інститутів адміністративної відповідальності та правозастосування [1, с. 23].

Виходячи зі сказаного, *метою даної статті* є визначення поняття та змістовного наповнення адміністративно-деліктних відносин в Україні, що ґрунтується на існуючих теоретичних доробках, а також безпосередньо на існуючій українській законодавчій традиції про адміністративну відповідальність.

Правовідносини – це урегульовані нормами права суспільні відносини, учасники якого є носіями суб'єктивних прав та обов'язків, що охороняються і гарантуються державою [6, с. 585]. Правовідносини являють собою ту форму, у якій певні суспільні відносини можуть здійснюватися [7, с. 31]. Правовідношення, як форма відповідного суспільного відношення, створюється нормою права [7, с. 37]. Отже, можемо побачити, що правовідношення фактично виникає за наступним алгоритмом: суспільне відношення (яке фактично складається і є викликом на потребу реалізації інтересів суб'єктів) – норма права (є наслідком визнання суспільством, в особі уповноважених органів, перш за все законодавчих, необхідності фіксування порядку, правил, умов реалізації інтересу суб'єкта шляхом формального встановлення прав та обов'язків учасників відносин стосовно один одного та відносно суспільства у цілому) – правовідношення (реалізація інтересу суб'єктом з використанням його прав, або ж у самостійній формі [8, с. 209], у формі, встановленій нормою права). Це дещо спростоване уявлення про виникнення правовідношення, але у загальному воно відображає схему виникнення правовідношення, як формально-юридичної форми суспільного відношення.

Як вбачається із аналізу авторських підходів до розуміння поняття «правовідношення», всі вони зводяться до того, що за своєю суттю правовідношення є нічим іншим, як формою суспільного відношення. Вказана форма у нормах позитивного права відтворює суб'єктів суспільного відношення та їх взаємні права і обов'язки, механізми реалізації та здійснення цих прав і обов'язків, а також визначається зміст, тобто ті потреби, інтереси, які задовольняються у процесі взаємодії учасників відносин.

Кожен вид правовідношення має свої особливості, обумовлені його змістом, сферою застосування та суб'єкт-об'єктом складом, а також впливом методів регулювання, притаманних тим галузям права, норми яких врегульовують такі правовідносини.

Широкого поширення набула практика охоплення галуззю адміністративного права питань притягнення до адміністративної відповідальності. Разом з цим сучасні дослідження перебувають на тій позиції, що у межах галузі адміністративного права вже давно сформувалася і потребує самостійного визнання така галузь, як адміністративно-деліктне право.

Особливістю вітчизняної науки адміністративного права, є поєднання функціонального (змістовного) і формально-догматичного підходів до дослідження адміністративних правовідносин. Дані

відносини характеризуються як втілені у правову форму державно-управлінські відносини, при цьому характеристика подається і управлінському змісту, і правовій формі відносин. Адміністративно-правові відносини визначають як урегульовані нормами адміністративного права суспільні відносини, що виникають у сфері здійснення владно-публічної діяльності органів виконавчої влади, виконавчо-розпорядчої діяльності інших державних органів та органів місцевого самоврядування [2, с. 4]. В. А. Юсупов спеціально наголошував на тому, що норми адміністративного права регулюють також адміністративно-деліктні відносини, які виникають між правопорушником та посадовою особою [4, с. 10]. Безперечно, адміністративні правовідносини охоплюють адміністративно-деліктні відносини, але співвідношення вказаних понять, на нашу думку, можливе як відношення загального та спеціального. Разом з цим адміністративно-деліктним відносинам притаманні свої особливості, які відмежовують вказаний вид правовідносин від інших відносин, що регулюються нормами адміністративного права.

Специфіка адміністративно-деліктних відносин полягає у тому, що вони іманентні, тобто внутрішньо притаманні адміністративній деліктності, оскільки їх виникнення на пряму та об'єктивно пов'язано із фактом скоєння адміністративного делікту [1, с. 20]. Отже, в основі адміністративно-деліктних відносин перебуває адміністративний делікт і пов'язані з ним суб'єктивні та об'єктивні чинники його виникнення (вчинення), а також усунення негативних наслідків адміністративного делікта.

Адміністративно-деліктні відносини, як й інші правові відносини, є юридичною формою фактичних відносин [3, с. 38]. Адміністративно-деліктне відношення розпочинається і здійснюється незалежно від бажання потерпілого, а інколи й всупереч бажанню [3, с. 40]. У сучасних умовах розбудови законодавства про юридичну відповідальність, зокрема кримінальну відповідальність, із прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу України на повістку денну виходить питання щодо можливості примирення потерпілого і правопорушника. Вважаємо, що вказаний інститут повинен бути притаманним адміністративно-деліктним відносинам та адміністративній відповідальності. Безперечно, це жодним чином не повинно стосуватися правопорушень, що посягають на загальні засади законодавства і правопорядку. Крім того, як можна побачити із вказаного визначення поняття, адміністративно-деліктне відношення є формою виразу юридичної норми, котра покликана врегулювати суспільні відносини, пов'язані із застосуванням адміністративної відповідальності. Зазначені вище складові адміністративно-деліктного відношення, що пов'язані із врахуванням волі потерпілого, як на нашу думку, мають виключний характер. Вважаємо, що саме бажання потерпілого почасти відіграє і повинно відігравати одну із провідних ролей.

Хоча адміністративно-деліктне відношення функціонує на двосторонній основі, його учасники не в рівному положенні: один суб'єкт наділений функцією веління від імені держави стосовно до іншого, а зобов'язаний суб'єкт підпорядкований велінню уповноваженого, право якого складається із влади та домагання на повагу до цієї влади [3, с. 41]. Як вбачається із вищевикладеного, особливостями адміністративно-деліктних відносин є нерівність сторін, що зумовлено участю у цих правовідносинах органів влади та управління, що також притаманно й іншим адміністративним правовідносинам. На нашу думку, вказаний вид правовідносин не повинен характеризуватися вихідною нерівністю сторін, зокрема такою, коли сторона владних повноважень має значні за обсягом преференції прав у порівнянні з іншою стороною. Особливо гостро вказане питання постає, коли орган влади поєднує у собі права декількох учасників, а саме сторони, яка відстоює винуватість, а також приймає рішення про винність або невинність можливого порушника.

Наступною ознакою є те, що вказані відносини виникають між правопорушником та посадовою особою. Вказана ознака адміністративно-деліктних правовідносин зумовлює замислитися над тим, які саме правопорушення повинні бути змістом адміністративно-деліктних правовідносин. Не заглиблюючись у дослідження поняття правопорушення, що не є безпосереднім предметом даної статті, а також потребує значного за обсягом аналізу, зупинимося на тому, що, на наш погляд, розмірковуючи над проблематикою адміністративного правопорушення, слід виділити два основні його види: 1) адміністративне правопорушення, об'єктивна сторона якого знайшла нормативне закріплення у заборонній законодавчій нормі; 2) адміністративне правопорушення, що є результатом невиконання чи неналежного виконання повноважень органами влади та управління, у тому числі їх службовими особами, та зумовило порушення прав, свобод та інтересів людини і громадянина, котре й стало приводом звернення останніх до уповноважених органів за захистом, та наявним рішенням компетентного органу (посадової особи) про визнання діяння органу влади (посадової особи) протиправним (як результатом такого звернення). Таким чином, адміністративне правопорушення, має місце тоді, коли: 1) факт правопорушення встановлено спеціально уповноваженим органом чи посадовою особою у спеціально визначеному законом процесуальному документі (протоколі про

адміністративне правопорушення); 2) факт правопорушення встановлено судом чи іншим уповноваженим органом, чи посадовою особою на підставі проведення розслідування за скаргою чи заявою (іншим зверненням) фізичної або юридичної особи про можливі порушення з боку посадових осіб органів влади чи управління (вказаний процесуальний документ прямо не визначений у законі).

Підставою для виникнення адміністративно-деліктного відношення виступають не будь-які юридичні факти, а лише ті, що є результатом волевиявлення особи, котра винно вчинила дію або бездіяльність, що виразилися у порушенні вимог норми права, що передбачає адміністративну відповідальність, а також делікти правозастосування [1, с. 34–35]. У такий спосіб В. В. Денисенко намагався охопити поняттям адміністративно-деліктного правовідношення, правовідносини, які пов'язані із вчиненням адміністративного проступку, що прямо передбачені у законах, зокрема у нормах Кодексу України про адміністративні правопорушення, Митного кодексу України та інших законах України, а також правовідносини, пов'язані із «деліктами правозастосування». На наш погляд, неможливо та й недоцільно аби адміністративно-деліктні правовідносини охоплювали усі «делікти правозастосування», адже останні можуть встановлюватися не лише у адміністративному провадженні, а й, скажімо, під час дисциплінарного провадження, встановлені під час провадження у цивільних справах тощо.

Вважаємо, що виваженим і таким, що відповідав би засадам адміністративного права та адміністративно-деліктного права, як такого, що вийшло із лона адміністративного права, слід використовувати адміністративні делікти правозастосування, що вказує на їх природу, та встановлені у порядку адміністративного провадження. Виходячи з позиції Денисенка В. В., у такий спосіб поза адміністративно-деліктними залишаються відносини, які оформлюються у наслідок прийняття рішень уповноваженими органами за фактами вчинення правопорушень посадовими особами органів влади та управління під час здійснення ними своїх повноважень, і які прямо не визначені у законі як адміністративні правопорушення, хоча за своєю суттю є правопорушеннями і належать до сфери адміністративних. Це у свою чергу певним чином нівелює саме поняття «делікту». Разом з цим, вважаємо, що адміністративні делікти правозастосування цілком і повністю охоплюють подібні делікти, а це, у свою чергу, дозволить відносити вказані правовідносини саме до адміністративно-деліктних правовідносин.

Особливість адміністративно-деліктних відносин полягає у тому, що зв'язок між відповідним органом державної влади (посадовою особою) та правопорушником здійснюється у рамках «права – обов'язки органу», котрий наділений державно-владними повноваженнями щодо виявлення адміністративного правопорушення – «обов'язки деліквента» нести адміністративну відповідальність за винно вчинене діяння [1, с. 36]. Як на наш погляд, це лише підкреслює те, що адміністративно-деліктні відносини повинні охоплювати всі відносини, що урегульовуються нормами адміністративного та адміністративно-деліктного та пов'язані із встановленням факту адміністративного правопорушення, незалежно від того, чи вказане адміністративне правопорушення вказано у нормі права чи встановлюється у процесі, визначеному у порядку, встановленому Кодексом адміністративного судочинства України.

Адміністративно-деліктні правовідносини являють собою юридичний зв'язок між учасниками регульованих адміністративним деліктним правом суспільних відносин, що виражаються у наявності у них взаємних суб'єктивних прав і юридичних обов'язків (або тільки права і відповідного йому обов'язку) [5, с. 8]. Таке визначення адміністративно-деліктного правовідношення, запропонованого Кругловим В. О., не вирішує питання про його зміст, а змушує звертатися безпосередньо до визначення делікту. Поряд з цим, Денисенко В. В. не дарма відмічає, що всі адміністративні делікти є змістом адміністративно-деліктних відносин, у тому числі й ті, які встановлюються у процесі правозастосування. Хоча, на наш погляд, всі адміністративні правопорушення встановлюються у процесі правозастосування, який за своєю суттю та змістом відбувається у рамках реалізації адміністративно-деліктних правовідносин.

Адміністративно-деліктні відносини являють собою різновид правовідносин у сфері державного управління, виникають у односторонньому порядку за ініціативою уповноваженого на те органу або посадової особи як реакція на порушення норми права, що передбачає адміністративну відповідальність, пов'язані з виявленням та фіксацією факту вчинення адміністративного делікту, розглядом справи про адміністративне правопорушення та прийняттям за ним рішення, а також виконання прийнятого у справі рішення на основі матеріальних і процесуальних адміністративно-правових норм [1, с. 342]. На жаль, змушені не погодитися з тим, що адміністративно-деліктні правовідносини виникають у односторонньому порядку виключно за ініціативою посадової особи, адже останні можуть виникати і з ініціативи потерпілої від протиправних дій посадової особи сторони. Адже адміністративно-деліктні

правовідносини виникають на підставі юридичного факту про вчинення дії або бездіяльності, що виразилися у порушенні вимог норми права, що передбачає адміністративну відповідальність, а також делікти правозастосування, про що зазначає і Денисенко В. В.

Разом з цим Денисенко В. В. вказує, що слід виділяти наступні ознаки адміністративно-деліктних відносин: 1) вони виникають у сфері державного управління, у зв'язку із порушенням матеріальних норм права, котрі передбачають адміністративну відповідальність, та опосередковують взаємозв'язок органу виконавчої влади, наділеного адміністративно-юрисдикційними повноваженнями, або органу адміністративної юстиції та суб'єкта адміністративного правопорушення (делікта); 2) пов'язані з діяльністю відповідних правоохоронних органів з: а) виявлення та припинення деліктів; б) розгляду справи про адміністративне правопорушення та прийняття у ньому рішення; в) виконанню постанови про накладення адміністративного стягнення; г) загальною та індивідуальною профілактикою правопорушень і злочинів, а також із захистом громадян та юридичних осіб від незаконних дій або бездіяльності державної адміністрації; 3) мають власне нормативно-правове регулювання, що носить над галузевий характер, та засноване на поєднанні матеріальних і процесуальних норм права; 4) характеризуються наявністю значної кількості адміністративно-юрисдикційних органів, застосуванням мір адміністративного примусу, втручанням у сферу прав і свобод громадян; а також можливістю розгляду адміністративних позовів громадян та юридичних осіб до державної адміністрації у рамках спеціального адміністративного провадження (адміністративної юстиції); 5) мають самостійний суб'єктний склад, котрий впливає на зміст адміністративно-деліктних відносин, разом з цим їх державно-владний характер виявляється тільки у провадженні у справах про адміністративні правопорушення, та не є домінуючим для адміністративної юстиції; 6) на відміну від правозастосовних відносин, адміністративно-деліктні відносини пов'язані не лише з нормами права, а й з ціннісними орієнтаціями, установками особистості, мотиваційним і поведінковим аспектами [1, с. 51–52]. Погоджуючись із такими положеннями В. В. Денисенка та разом з цим, безальтернативно сприймати ці висновки не можемо. По-перше, зазначається, що адміністративно-деліктним відносинам притаманно те, що вони виникають у зв'язку із порушенням матеріальних норм права, котрі передбачають адміністративну відповідальність. Однак, у цьому разі «адміністративні делікти правозастосування» фактично перебувають поза адміністративно-деліктними правовідносинами, адже за такі делікти відсутня імперативна законодавча норма, котра встановлювала б не стільки адміністративну відповідальність, скільки вид та міру адміністративного стягнення. На наш погляд, доцільно і було б цілком виправдано те, що адміністративно-деліктні правовідносини мають охоплювати всі без винятку відносини, пов'язані із фактами адміністративних правопорушень, незалежно від того, у який спосіб вони (факти цих правопорушень) встановлюються. Разом з цим, у даній статті ми не мали на меті розглядати питання змісту адміністративного делікту. Крім того, пов'язувати адміністративно-деліктні відносини виключно із адміністративною відповідальністю, на наш погляд, це означало б суттєво звузити зміст адміністративно-деліктного правовідношення, адже головним змістовним елементом даного виду правовідносин є адміністративне правопорушення, а адміністративна відповідальність не є метою таких відносин – це лише один із необхідних елементів, пов'язаних із відновленням порушених у наслідок вчинення адміністративного правопорушення прав, свобод та інтересів людини і громадянина, стану законності та правопорядку у суспільстві, а також створення певних несприятливих умов для порушника, аби останній поніс справедливе стягнення, а також не мав бажання у подальшому вчиняти подібні дії.

Підсумовуючи викладене, вважаємо за доцільне зазначити, що адміністративно-деліктні правовідносини – це урегульовані нормами адміністративно-деліктного права відношення, що виникають у зв'язку із вчиненням, встановленням (документуванням) адміністративного правопорушення, між суб'єктами, де однією обов'язковою стороною є представник органу влади, або уповноважена владою фізична чи юридична особа, та спрямовані на припинення дії негативних (шкідливих) факторів правопорушення, відновлення законності та правопорядку, застосування до порушників заходів державного примусу, у тому числі й у вигляді адміністративної відповідальності. Така дефініція адміністративно-деліктного правовідношення відображає його особливості суб'єктного складу, адже обов'язковою стороною таких відносин виступає суб'єкт владних повноважень, суб'єкт наділений повноваженнями з виконання функцій держави, незалежно від того які ці повноваження безпосередні чи делеговані. Виникають правовідносини та здійснюються права, обов'язки сторін даного правовідношення у порядку, спосіб та межах установлених нормою закону, а саме адміністративно-деліктних законів. За своїм змістом дане правовідношення охоплює відносини з моменту вчинення правопорушення до моменту усунення всіх його негативних наслідків і відновлення суб'єктивних прав, свобод та інтересів учасників, охоплюючи при цьому застосування та зазнання порушником мір

державного примусу, що знаходять свій вияв у відповідних адміністративних стягненнях та інших заходах матеріального та морального впливу, що можуть бути застосовані до порушника, а також заходи, що вживаються уповноваженими органами та їх посадовими особами у частині щодо усунення причин та умов, які сприяють вчиненню адміністративних правопорушень.

Вважаємо, що саме зміст визначає особливості правовідносин, а вже реалізація останнього формує суб'єктивний його склад. Це стосується і адміністративно-деліктних відносин. А змістом даного виду правовідносин є адміністративне правопорушення, котре характеризується його структурою: об'єктом, суб'єктом, об'єктивною та суб'єктивною стороною, та пов'язані із ним супутні елементи.

На наш погляд, правильне та уніфіковане розуміння поняття адміністративно-деліктного правопорушення дозволить унормувати повноваження та порядок дій органів влади та управління, котрі приймають участь у провадженні у справах, пов'язаних із встановленням фактів адміністративних правопорушень, визначити права інших учасників даних правовідносин, а також визначитися із порядком установлення самого факту правопорушення у суворій відповідності до норм чинного законодавства України. Поряд з цим, вважаємо за необхідне, аби встановлення прав та обов'язків сторін були рівними, відповідали принципам верховенства права і законності. Також, на наш погляд, вищевказане можливе, коли у країні вдасться змінити правосвідомість тих, хто уповноважений розглядати вказані категорії справ, коли їх «внутрішнє переконання» буде керуватися верховенством права, принципами рівності, законності та справедливості.

Список використаних джерел:

1. Денисенко В. В. Теория административно-деликтных отношений: дисс... докт. юрид. наук по спец.: 12.00.014 – Административное право; финансовое право; информационное право / В. В. Денисенко. – СПб., 2002. – 394 с.
2. Мицкевич Л. А. Классическая теория административных правоотношений: современное наполнение / Л. А. Мицкевич // Административные правоотношения: вопросы теории и практики отв. ред. Н. Ю. Хаманева. – Труды Института государства и права РАН. – 2009. – № 1. – С. 3–8.
3. Коваль Л. В. Административно-деликтное отношение / Л. В. Коваль. – К.: «Вища школа», 1979. – 231 с.
4. Юсупов В. А. Теория административного права / В. А. Юсупов. – М.: Юрид. лит., 1985. – 160 с.
5. Круглов В. А. Административное деликтное право. Учебное пособие / В. А. Круглов. – Мн.: Изд-во МИУ, 2003 – 111 с.
6. Марченко М. Н. Теория государства и права: ученик / М. Н. Марченко. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2004. – 640 с.
7. Халфина Р. О. Обще учение о правоотношении / Р. О. Халфина. – М.: Юр.лит., 1974. – 340 с.
8. Самбор М. А. Интерес в праві: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень. – М. А. Самбор; Київський національний університет внутрішніх справ. – К., 2010. – 260 с.

** Самбор Микола Анатолійович – кандидат юридичних наук, старший інспектор штабу Прилуцького МВ Управління МВС України в Чернігівській області.*